

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ XIX-XXI СТ.

УДК 94 (477.54) УДК 94 (477.54)
DOI <https://doi.org/10.35433/history.112101>

Харченко Артем,
Харківський національний університет
мистецтв імені І. П. Котляревського
81archi19@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3314-5084>
Researcher ID. AIE-4379-2022

ВИБОРИ РАБИНІВ, ЯК ПРОЯВ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ ХАРКОВА

Вступ. В період пізньої Російської імперії, на межі XIX-XX ст., політичні та національні процеси відчутно впливали на суспільне життя, становлення та функціонування громадських інституцій – паростків громадянського суспільства. Саме в цій сфері була найбільше помітна активність єврейських громад, обмежених чи позбавлених політичного представництва. У великих містах на українських землях, де присутність євреїв збільшувалася з середини XIX ст., боротьба за автономію і суб'єктність приймала різні форми – підтримки благодійних організацій різного профілю або активної участі у виборчих процесах. **Метою статті** є дослідження громадської активності єврейської спільноти Харкова у період, який з одного боку підсумовував тривале її зростання, з іншого передував великим потрясінням – добі війн та революцій. **Науковою новизною** статті є аналіз суспільної практики, пов'язаної з релігійною сферою життя єврейської громади міста, і представлення її як однієї з стратегій активності, в умовах політичної реакції і юридичних обмежень спільноти поза Смугою осілості. **Висновки.** Вибори рабинів у єврейській громаді Харкова в період пізньої імперії були одним із можливих виявів публічної активності єврейської спільноти міста. В період перманентних юридичних ініціатив проти єврейської автономії, проблеми із функціонуванням громадських інститутів відчували спільноти і в межах Смуги осілості, тим більше це стосувалося євреїв Харкова – міста поза Смугою. Суспільно-політична ситуація в місті/регіоні та перебіг і результати виборів свідчать про високу громадську активність не лише мешканців міст, але і єврейського населення регіону.

Ключові слова: вибори, євреї, синагоги, рабини, Смуга осілості, Харків.

Вступ. Початок другої декади XX ст. продовжував успішний період для Харкова, із тривалим економічним піднесенням міста та стрімкою модернізацією його простору. З 1870-х рр. місто перетворилося на один з центрів міграції, який охоплював ближчі і даліші регіони, індустріалізації, транспортної революції, яка була найбільше проявлена у стрімкому розвитку залізниці. За пів століття населення міста збільшилося втричі, сягнувши 250

тис. Місто стало центром фінансових інвестицій, як внутрішніх, так і іноземних. У Харкові мали свої представництва найбільші банки імперії: Азовсько-Донський, Волзько-Камський, Санкт-Петербурзький, яким складали конкуренцію місцеві Купецький та Земельний банки (Kravchenko, 2023). Бюджет міста випередив Київ і наближався до Риги (Маслійчук, 2004).

Активними учасниками внутрішньої міграції, спрямованої до Харкова, було єврейське населення імперій (Харченко, 2022). Здебільшого – це були мешканці міст Наддніпрянської України, ареалу тих містечок, які у єврейській колективній пам'яті збереглися як штетли. Їх рух мав тривалу традицію участі у регіональних/міських ярмарках, вже з кінця XVIII ст., і не менш довгу історію бар'єрів на цьому шляху – дії Смоуги осілості. Між 1870-ми-1910-ми рр. єврейське населення міста зросло більше ніж в 10 разів. Офіційні заборони і облави, які гальмували приплив євреїв, також мали наслідком появу у місті багатьох нелегалів.

Метою статті є дослідження громадської активності єврейської спільноти Харкова у період, який з одного боку підсумовував тривале її зростання, з іншого передував великим потрясінням – добі війн та революцій. Таке дослідження ставить питання щодо суб'єктності великої єврейської спільноти, яка формально, згідно імперського законодавства, була позбавлена всякого представництва, особливо у випадку губерній поза Смоугою осілості.

Методологія, методи дослідження. Громадська активність єврейського населення великих міст Російської імперії на початку XX ст., зокрема на українських землях є одним із основних фокусів уваги дослідників в єврейських студіях. Наявні джерела – офіційні інструкції та накази, внутрішня документація відповідальних установ, публікації в пресі та его-документи, надають для її висвітлення чимало інформації. Першими літописцями цієї діяльності стали сучасники, для яких це часто був власний досвід, як Семен Дубнов чи Генріх Сліозберг (Dubnow, 1920; Сліозберг, 1933). Певний час ця суспільна активність описувалася як захист перед ворожим до євреїв урядом, намагання уникнути посилення репресій (Оршанський, 1877; Миш, 1914). В останній третині XX ст. дослідження продемонстрували розмаїтість стратегій дівців та суб'єктність єврейських громад у конструюванні їх відносин, як з владою, так і з іншими етноконфесійними групами (Baron, 1964; Stanislawski, 1983; Klier, 1986). У дослідженнях і представленні читачу сфер, в яких репрезентувала себе єврейська громада, поступово витіснялися ті, що були пов'язані з її релігійним життям. Синагога нібито залишалася осередком життя громади, але дослідницький фокус все більше переміщався до університетських аудиторій, торгових бірж та благодійницьких установ.

У цьому тексті увага сконцентрована саме на активностях і подіях, які розгорталися навколо релігійного епізоду життя громади Харкова. У місті

поза Смугою осілості, в умовах політичних криз і посилення репресій, така активність була не ерзацом громадського життя, а його повноцінною складовою. Залученість громади у ці дії вибудовувала кордони автономії єврейської громади міста (Поліщук, 2002). Однією з таких символічних дій були вибори рабинів та їх помічників. В статті було використано комплекс справ, який розкриває перипетії виборів і дії причетних, що зберігається у фонді управління харківського поліцмейстера (Державний архів Харківської області, Ф. 52), під юрисдикцією якого, згідно офіційних інструкцій, знаходилися вибори у місті поза Смугою осілості. За ведення справ відповідав 3-й секретний стіл управління цього відомства.

Наскільки важливими були вибори рабина для харківської єврейської громади напередодні Великої війни і падіння Російської імперії і чи можна описати їх як політичну практику? Як відбувався виборний процес у громаді поза Смугою осілості? Чи можливо описати єврейське населення Харкова як єдину громаду, рабин якої об'єднував різні гілки юдаїзму, наявні у місті? Наскільки впливовою була персона так званого казенного рабина (про вибори якого йшлося), з точки зору єврейської еліти та громади загалом?

Результати. На межі XIX-XX ст. Харків, як велике місто, наповнене різними етноконфесійними спільнотами, маючи університет та технологічний інститут, що акумулювали студентство та викладачів – інтелектуальне середовище, яке формувало «будівничих націй», резонно був одним із головних майданчиків політичної стадії націотворення. Обидва заклади вищої освіти у Харкові мали єврейських студентів, кількість яких часто перевищувала дозволену для юдеїв квоту, що забезпечувало наявність кадрів для суспільно-політичного активізму (Іванов, 2007).

На українських землях одночасно формувалися, конкурували, іноді співпрацювали між собою, різні національні проекти, серед яких найбільш помітними були український, російський, єврейський та польський. Однак, для імперського істеблішменту російський націоналізм так і не став безумовним вибором (Плохій, 2015). До першої революції 1905-1907 рр. політична система імперії залишалася достатньо архаїчною, спиралася на станову систему, зберігаючи монополію аристократії на участь у політичному процесі. Невдовзі після революції, наступив період реакції, і різною мірою легалізовані партійні або профспілкові інститути мусили знову відійти у тінь.

На межі XIX-XX ст. у Харкові склалася ситуація, за якої зростаюча єврейська спільнота мала фінансові ресурси та потужне представництво у економічній еліті міста, а також активістів, переважно зі студентського середовища, які поповнювали склад нелегальних чи легалізованих після революції 1905 р. партій. В той же час, сама ситуація міста поза Смугою, давала підстави бюрократії не визнавати юридичний статус єврейської

громади, і навіть ліберальний місцевий публічний дискурс виключав єврейських представників із активного процесу (Багалій, 2004).

Студентами було ініційовано появу протосіоністської групи БІЛУ у 1881 р. Діяльність сіоністів було продовжено «Харківською конференцією» у 1903 р., під час роботи якої було започатковано рух «Ціоней Ціон» (Salmon, 1978). Протягом 1900-1910-х рр. євреї міста були членами різних партій, як єврейських БУНДУ, Поалей Ціону, так і загальноросійських, на кшталт есерів чи РСДРП. Більшість цих партій, соціалістичного спрямування, були нелегальними, і відповіддю влади на участь у діяльності таких структур були десятки кримінальних справ проти молодих євреїв Харкова (Ф. 18. Оп. 30. Спр. 481, 855).

Респектабельні комерсанти та підприємці з єврейської спільноти концентрувалися на благодійницькій активності. Останні роки перед Першою світовою війною були вершиною розвитку єврейської громади, її релігійних та благодійних інституцій (Котляр, 2011, 17). Неофіційні лідери єврейської громади опікувалися цілими єврейськими кварталами, тими чи іншими синагогами. Зокрема, родина Бурасів дбала про Міщанську синагогу – одну із найбільш впливових у місті (Котляр, 2011, 30). Благодійницька діяльність родини не обмежувалася єврейською спільнотою. Відомою своєю благодійністю була і родина Рубінштейнів. Лев Рубінштейн очолював Товариство допомоги бідним євреям у Харкові, під патронажем якого знаходилася мережа благодійних організацій (Котляр, 2011, 32).

Здавалося, що серед цих модерних патернів громадської активності не залишилося місця традиційним для єврейських громад ритуалам і процедурам. Особливо, у випадку єврейської спільноти у місті поза Смугою осілості, де саме існування громади як такої ставилося під питання. Тим більше, що сама політика контрольованої – «вибіркової інтеграції», яку з кінця 1850-х рр. впроваджувала імперія, базувалася на персональному принципі і становій/професійній причетності (Nathans, 2002).

Введення Тимчасових правил, які підсумували хвилю антиєврейського насильства 1881-1882 рр., де міста на українських землях стали головними майданчиками подій, потягнуло за собою тривалий період юридичних обмежень проти автономності єврейських громад. Зокрема, у 1883 р. МВС підняло питання про доцільність існування єврейських громадських інститутів, якщо їх функції дублювали загальні органи самоврядування у містах. У обмеженнях роботи інститутів громади бюрократичні органи посилалися на статті Зведення законів, за якими існувала тривала практика зарахування євреїв у містах до загальних корпорацій – купців або міщан. Єврейська громада в такому випадку, розглядалася лише як молитовна спільнота, навіть у межах Смуги осілості. Поза Смугою такий підхід фактично не мав альтернатив. На межі XIX-XX ст. обрання членами

єврейських громад рабинів та їх помічників, залишалося ледь не єдиною процедурою, проти якої не мала заперечень імперська бюрократія.

У релігійному житті єврейської спільноти Харкова були представлені як різні течії юдаїзму – рабіністичний напрямок, хасидизм, так і прихильники реформування юдаїзму – акультуровані євреї. З 1870-х рр. провідну роль в місті відігравали представники хасидизму, в першу чергу ХАБАДу та вихідці з литовських та білоруських земель – ареалу головних рабіністичних центрів духовної освіти – єшив. Відомо про їх періодичні конфлікти із старою купецько-солдатською єврейською громадою, а також новоприбулими мігрантами, підставою для яких були трактування ритуалів та інші релігійні питання.

Для Харкова, як і для інших єврейських громад в Російській імперії, була характерна подвійність у наявності рабинів. Поруч із так званим казенним рабином, про вибори якого і йшлося, існував духовний рабин, який здебільшого і мав реальний авторитет у громаді. Харківська єврейська спільнота збирала гроші на утримання обох рабинів, а також на утримання їх вдів і дітей. До 1909 р. такою особою був рабин Х. Арлазоров, який виконував свої обов'язки майже три десятиліття (Південний край, 1899). В рік виборів казенного рабина у Харкові з'явився і новий духовний рабин – Еліягу Меліковський, виходець з воложинської єшиви, який виконував обов'язки до кінця 1920-х рр.

Про чергові вибори рабина у Харкові бюрократичні установи почали непокоїтися наприкінці 1911 р. Приводом для відомчої комунікації стало завершення терміну перебування на посаді харківського рабина Шолома Епштейна. Серед іншого, Епштейн був відомий як один із засновників Товариства допомоги бідним євреям, відкритого у 1905 р. Під час першої революції в імперії – 1905-1907 рр., Епштейн був серед засновників Комітету допомоги жертвам погромів. Організація збрала і виплатила постраждалим десятки тисяч рублів (Бріман, 2004). Його наступник мав обійняти посаду на подальші чотири роки – 1912-1916. Слід зауважити, що ідея рабинських виборів була процедурою, яку імперія запровадила ще у 1857 р. Ці посади мали обійняти персони, підготовлені державними рабинськими училищами. Зокрема, такі заклади було відкрито у Житомирі та Вільно у сер. XIX ст. Їх закриття/реорганізація у 1870-х рр. ніби була свідченням провалу цієї спроби впливу на юдейські спільноти та їх релігійний «фанатизм». Однак, ситуація була значно складнішою, якщо врахувати в цьому процесі суб'єктність самих єврейських громад. По-перше, змушені прийняти процедуру виборів, громади швидко перетворили її на дуальність, де поруч із «казенним рабином», який мав проходити процедуру офіційних виборів, з'явився «духовний рабин», реальний вибір самої громади. По-друге, інститут «казенного рабина» використовували у боротьбі за вплив різні сили всередині самої громади. Так, під час виборів рабина у Одесі у 1886-1888 рр.,

персона рабина Швабахера всіляко підтримувалася місцевою єврейською елітою, яка вподобала його німецькомовні ефектні промови (Поліщук, 2002, 274-282). В той же час, більш ортодоксальні кола протистояли цим впливам маскілів, і намагалися поширити виборчу процедуру на більшість громади, що дало б нагоду змінити «німецького рабина». З одеського кейсу знаємо про критику виборчих процесів у єврейській громаді, де інертність та непотизм представлялися головними факторами, які дозволяли єврейській еліті контролювати систему (Поліщук, 2002, 266).

Центральні відомства імперії зовнішньо намагалися контролювати процес. Вибори регламентувалися спеціальними інструкціями, яка видавалася Міністерством внутрішніх справ (Державний архів Харківської області, ДАХО, Ф. 52. Т. 2. Спр. 113). Документ регулював як процедуру обрання уповноважених, так і саму процедуру обрання рабинів та їх помічників. Процедура була схожою на практики міських виборів за реформою 1870 р., не з прямими виборами, а з делегуванням обрання кандидатів спеціальним виборцем. Непрямі вибори призначалися великим містам, де «вибір всім товариством є ускладненим» (Статут духовних Справ, 1857). Інструкція МВС, публікувалася за погодженням із Сенатом.

Інструкція передбачала визначення тих молитовних громад, які могли брати участь у виборах. Під такою громадою малась на увазі спільнота навколо тієї чи іншої синагоги. Всі вони мали знаходитися в межах території, яка визнавалася закріпленою за конкретним рабином. Після обрання рабина на посаду, кожна з громад, як брала участь у виборах, мала укласти із ним договір на його утримання. У підготовці інструкції МВС апелювало до Уставу духовних справ іноземних сповідань – частини Зведення законів Російської імперії. Один з розділів відповідного тому зібрання було присвячено духовним справам євреїв. Серед інших конфесій, представлених у документі і наявних у Харкові, окреме регулювання мали християни римо-католицького, протестантського та вірмено-григоріанського сповідання, магометани (мусульмани). Устав духовних справ іноземних сповідань надавав відповідні інструкції до виборів рабинів у ст. 1322 та 1325 видання 1896 р.

Устав було доповнено додатковими правилами, зокрема думкою (рішенням) Державної ради від 8 червня 1901 р., на підставі якого та чи інша громада могла бути позбавлена права на обрання уповноважених. Це рішення за №1547 у Зведенні законів було затверджено головуєчим – князем Михайлом, що свідчить про вищий рівень прийняття відповідних рішень. Приводом для висловлення думки було звернення МВС, з пропозицією про встановлення порядку вибору рабинів та їх помічників.

Фактично, всі ці офіційні документи доповнювали одне одного, створивши загальну процедуру виборів. Зокрема, було встановлено число уповноважених для виборів рабинів. Процедура передбачала вибори

уповноважених для обрання рабина або його помічника, за два місяці до завершення терміну їх повноважень, або через форс-мажор, припинення ними виконання своїх обов'язків. Молитовна громада, яка мала менше ста членів, виставляла десять уповноважених, а у разі більшої її чисельності, додавався один уповноважений на кожні сто наступних членів.

Участь у виборах вимагала російського підданства, досягнення 25 років, наявного членства відповідної молитовної громади не менше двох останніх років. Очевидно, виборцями могли бути лише чоловіки. До виборів не допускалися особи, які були позбавлені прав за злочини чи провини, як і ті, хто перебував під слідством. Так само не допускалися ті, хто був виключений з громад чи товариств, до яких належав, своєю корпорацією-станом, а також ті, хто знаходився під гласним наглядом поліції. Були позбавлені виборчого права й ті, хто утримував заклади для торгівлі міцними напоями та ті, хто торгував у них.

Визначення часу та місця виборів покладалися на регіональну владу – губернатора, міського голову чи міську управу. Посаду Харківського губернатора з 1908 р. і на момент виборчої процедури посідав Митрофан Катеринич, камергер і дійсний статський радник (Історія Полтави). Саме за його губернаторства у Харкові було тимчасово припинено роботу медичного товариства – відгомін «справи Бейліса». В той же час, міська дума Харкова переживала свій ліберальний період. Недаремно, у тій самій «справі Бейліса», її реакція була протилежною діям губернської влади. З 1900 по 1912 обов'язки міського голови виконував Олександр Погорелко, ініціатор багатьох змін у міській інфраструктурі (Маслійчук, 2004). Його спадкоємець Микола Дорофєєв, який обійняв посаду у 1913 р., так само належав до ліберальної частини думи.

У випадку Харкова, процедура здійснювалася на рівні губернської влади, через відповідний стіл з єврейських справ при губернській канцелярії (ДАХО, Ф. 4). Єврейські молитовні громади мали бути сповіщені про вибори через вивішені у їх молитовних будинках оголошення, або іншим зручним способом, який визначали представники влади.

Формування списків осіб, які мали право бути обраними в якості уповноважених, покладалося на самі молитовні громади. Виконати цю процедуру мали організовані при них духовне чи господарське правління, які зобов'язувались вести книги з інформацією про поточний склад громади. У призначений владою день та час, громада мала провести процедуру виборів уповноважених. У процедурі виборів мала брати участь не менше третини членів громади. Якщо кворум не був дотриманий, за два тижні проводилися повторні вибори, де чисельність присутніх вже не мала ваги.

Протокол виборів, з вказаними адресами обраних уповноважених та окремим списком всіх виборців, надсилався після затвердження правлінням молитовного будинку до міської управи, не пізніше наступного дня. Управа

мала здійснити перевірку обраних уповноважених і затвердити результати. Затвердженню міг передувати розгляд скарг щодо порушення процедури чи результатів виборів.

Особи уповноважених розглядалися державою як посадові особи. Їх повноваження спливали тільки після затвердження обраного рабина. Не пізніше як за місяць до виборів рабина, спеціальними повістками їм повідомляли про призначені місце та день виборів. Процедура виборів відбувалася за головування члена міської управи. Вибори були закриті, із балотуванням з шарами за висунутих кандидатів, які мали надати документи, якими підтверджувалося їх право бути рабинами. За результатами виборів складався акт з підписами, в присутності поліції, який надсилався протягом доби до міської управи на затвердження.

Вибори безпосередньо рабина чи його помічника передбачали наявність $\frac{1}{2}$ виборців, і у разі недотримання явки, так само повторювалися за два тижні, незалежно від наявності кворуму. Процедура передбачала скарги і апеляції, і надавала можливість звернення до міської управи протягом тижня, і оскарження її рішення перед губернатором або головою міста.

В особливий спосіб ці правила діяли поза Смугою осілості, тобто, і у випадку Харкова. Поліція там мала перевагу над міськими управами. Вибори могли відбуватися за умови особистої присутності вищих чинів поліції і під їх наглядом. Саме вони передавали інформацію на затвердження обраних рабина чи його помічника до міського голови чи губернатора. Виняток тут становила Область війська Донського, де процедура регулювалася спеціальним законом від 19 травня 1887 р.

Численні бюрократичні документи та процедури можуть створити враження контрольованого процесу щодо важливої події у житті єврейської спільноти. Однак, певні зауваження дозволяють поглянути на ситуацію під іншим кутом. Єврейські громади у принципових питаннях могли виявляти серйозний, хоч і не відкритий протест, який нівелював владні ініціативи. Такою ситуацією була спроба залучити єврейське населення до згаданих училищ. Так само, відомо про непопулярність державної ініціативи – інституту казенних рабинів, і Харків тут не був виключенням. Відповіддю громад стало збереження духовних рабинів – реальних релігійних авторитетів. У більшості випадків, це не створювало жодного видимого конфлікту, і казенні рабини мусили визнавати свою роль – посередника між громадою та владою. Відповідно, вибори на таку посаду, виглядали важливішими для міського самоврядування та поліції, ніж для єврейської спільноти. В той же час, здавалось би формальна процедура, у Харкові на початку 1910-х рр. викликала неабияке пожвавлення і максимальну участь виборців на всіх етапах процедури. Документи передбачали повторні голосування у разі неявки на вибори, але згідно зібраних даних, жодного

разу ця опція не була задіяна. Як вибори уповноважених, так і вибори рабина відбувалися за високої явки учасників при всіх молитовних будинках. Вірогідно, мотивація виборців була різною, зокрема як вияв власної приналежності до спільноти, як це було у питанні із вживанням їдишу. Але, ймовірно, і як рідкісна можливість громадянського волевиявлення, у ситуації повної відсутності реальної автономії та прагнень контролю з боку офіційних інституцій. Цікава деталь виборів – проведення голосувань, попри інструкції щодо їх реалізації поза єврейськими будинками, відбувалося в межах інфраструктури спільноти або у закладах які належали євреям – їдальнях, амбулаторіях.

Процедура виборів харківського рабина тривала від завершення 1911 р. до кінця 1913 р. (ДАХО, Ф. 52. Т. 2. Спр. 113). Перше доручення стосовно виборів надійшло до поліцмейстера 25 листопада 1911 р. Звернення було ініціативою харківського губернського правління, яке вимагало провести чергові вибори рабина міста та наполягало на отриманні звітності за результатами виборів. 30 січня 1912 р. поліцмейстер передав його на ім'я харківських приставів з позначкою – «терміново». Було вказано на необхідність особистої присутності пристава під час процедури. Відповідальність покладалася на приставів, за ділянками яких було записано синагоги, громади яких брали участь у виборах – третьої та четвертої. Участь у виборах харківського рабина брали шість молитовних будинків міста, одна з яких – третя, поділялася на ашкеназьку та сефардську. Також учасниками були громади повітових міст – Вовчанська, Слов'янська та Чугуєва. Очевидно, у виборах брали участь лише ті, хто мав право постійного проживання у Харкові, належачи до спільноти того чи іншого молитовного будинка. Таке правило викреслювало всіх, хто мав проблеми із оформленням документів або перебував у місті тимчасово.

Закликані до виборів синагоги були зазначені згідно порядкових номерів реєстрації громад, від першого до шостого. Серед них були: першою, так звана хоральна синагога; другою, найстаріша синагога на Міщанській вулиці; третя була поділена на ашкеназьку та сефардську; четвертою записана синагога Талмуд-тори; п'ятою синагога на Коцарській вулиці, розташована у привокзальному районі; шоста знаходилася за адресою Нетеченська 40, членами її спільноти були учасники Російсько-японської війни 1905 р.

Першою дією у процедурі обрання нового рабина, згідно інструкції МВС від 1901 р. мали стати вибори уповноважених, на яких і покладалося подальше обрання рабина для харківських євреїв. Поліцмейстер наперед запропонував приміщення, де протягом лютого 1912 р. мали б відбутися вибори. Так, вибори для третього молитовного будинку «Ашкеназі» мали відбутися п'ятого лютого у їдальні, на дванадцяте лютого були призначені вибори для третьої, сефардської частини громади, та четвертої – «Талмуд-

тори». Згідно розпорядження, пристави вже наступного дня, після завершення процедури виборів, передали всі необхідні документи до поліцмейстера. Список уповноважених, всього 76 осіб, було затверджено харківським губернським зібранням. 73 особи представляли Харків, по одній Чугуїв, Вовчанськ та Слов'янськ. Всі вибори відбулися вчасно, і за їх результатами обрані уповноважені були готові перейти до фінальної процедури.

Вибори рабина, наступний і заключний етап тривалої процедури, закінчилися швидко і передбачувано. Рабин Епштейн, який виконував обов'язки з 1903 р., вчергове мав підтримку найвпливовіших, першої та другої молитовних громад, приналежних до хоральної та міщанської синагог, впевнено переміг, зберігши свою посаду на наступні чотири роки. Епштейн помер у березні 1918 р., коли імперія вже зникла, Харків пережив Першу світову війну та кілька змін політичних режимів.

Висновки. Статус міста поза Смугою осілості залишав великій єврейській спільноті Харкова обмежені стратегії у громадській діяльності. В юридичній площині, з початку 1880-х рр. обмеження автономії єврейських громад посилювалося. В період перманентних юридичних ініціатив проти єврейської автономії, проблеми із функціонуванням громадських інститутів відчували спільноти і в межах Смуги осілості, тим більше це стосувалося євреїв Харкова – міста поза Смугою. Врешті, на початку XX ст. вона була зведена до діяльності благодійних товариств та установ подібного ґатибу. Релігійне життя громади залишилося однією із точок прикладання зусиль активних членів спільноти, можливим виявом публічної активності єврейського населення міста. У процесі виборів рабинів/їх помічників у Харкові можна простежити специфіку процедури поза Смугою осілості, особливості комунікації між різними бюрократичними органами, задіяними у їх перебігу, дослідити активність єврейських громад у наві'язаній владою практиці. Суспільно-політична ситуація в місті/регіоні та перебіг і результати виборів свідчать про високу громадську активність не лише мешканців міст, але і єврейського населення регіону.

Подяка. Автор висловлює глибоку вдячність рецензентам та редакції журналу "INTERMARUM" за їх коментарі та поради, які дозволили покращити текст.

Фінансування. Автор не отримував фінансової підтримки для проведення дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Багалій, Д. і Міллер, Д. (2004). *Історія міста Харкова за 250 років його існування. т. 2: ХІХ – початок ХХ століття*. Харків: ФОЛІО. [російською мовою].
Baron, S. (1964). *The Russian Jew under tsars and Soviets*. New York: Macmillan.

Бріман, Ш. (2004). Харків – від початку до революції. *Харківський музей Голокосту. Дайджест*. 8(61). [російською мовою].

Державний архів Харківської області, ДАХО, Ф. 18. Харківське губернське присутвіє. Судове відділення. Оп. 30. Спр. 481.

Державний архів Харківської області, ДАХО, Ф. 18. Харківського міського поліцейстера. Оп. 30. Спр. 855.

Державний архів Харківської області, ДАХО, Ф. 52. Оп. 2. Спр. 113. Переписка про вибори уповноважених від єврейських молитовних громад м. Харкова для вибору рабина. (20 січня 1912 – 13 грудня 1913).

Dubnow, S. (1920). *History of the Jews in Russia and Poland*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.

Іванов, А. (2007). *Єврейське студентство у Російській імперії початку ХХ ст. Яким воно було?* Москва: Новий хронограф. [російською мовою].

Історія Полтави, сайт Бориса Тристанова. Електронний Ресурс. Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/lichnosti/gosudarstvennye-i-mestnye-devyateli-upravlentsy/uezdnye-predvoditeli-dvoryanstva?id=3937>[російською мовою].

Klier, J. (1986). *Russia gathers her Jews: the origins of the "Jewish Question" in Russia, 1772–1825*. De Kalb.

Котляр, Є. (2011). *Єврейський Харків. Путівник з історії, культури та місць пам'яті*. Харків: Центр Сходознавства Харківської державної академії дизайну та мистецтв. [російською мовою].

Kravchenko, V. (2023). *Kharkov/Kharkiv: A Borderland Capital*. Berghahn Books.

Маслійчук, В. і Парамонов, А. (2004). *Історія Харківського міського самоврядування, 1654-1917 рр.* Харків: Регіон-Інформ. [російською мовою].

Миш, М. (1914). *Керівництво до російських законів про євреїв*. Санкт-Петербург. [російською мовою].

Nathans, B. (2002). *Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*. Oakland.

Оршанський, І. (1877). *Євреї у Росії*. Санкт-Петербург: Тип. О. Бакста. [російською мовою].

Південний край, 1899. [російською мовою].

Плохій, С. (2015). *Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі*. Київ: Критика.

Поліщук, М. (2002). *Євреї Одеси та Новоросії*. Єрусалим: Гешарим. [російською мовою].

Salmon, Yos. (1978). Ideology and Reality in the Bilu Aliyah. *Harvard Ukrainian Studies*. 2 (4): 430–466.

Сліозберг, Г. (1933). *Справи минулих днів*. 2. Т. Париж. [російською мовою].

Stanislawski, M. (1983). *Tsar Nicholas I and the Jews: The Transformation of Jewish Society in Russia 1825-1855*. Jewish Publication Society.

Статут духовних Справ Іноземних Сповідань. (1857). *Зведення Законів Російської Імперії*. Санкт-Петербург: Типографія Другого відділення особистої його імператорської величності канцелярії, 11(1). [російською мовою].

Харченко, А. (2022). Єврейська міграція за Смуту осілости: випадок Харкова у пізній Російській імперії. *Ideology and Politics Journal*. 2(21). 34-52.

References

- Bahalii, D. i Miller, D.** (2004). *Istoriia mista Kharkova za 250 rokov yoho isnuvannia. t. 2: XIX – pochatok XX stolittia*. Kharkiv: FOLIO.
- Baron, S.** (1964). *The Russian Jew under tsars and Soviets*. New York: Macmillan.
- Briman, Sh.** (2004). Kharkiv – vid pochatku do revoliutsii. *Kharkivskiy muzei Holokostu. Daidzhest*. 8(61).
- Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, DAKhO, F. 18. Kharkivske hubernske prysutviie. Sudove viddilennia. Op. 30. Spr. 481.
- Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, DAKhO, F. 18. Kharkivskoho miskoho politsmeistera. Op. 30. Spr. 855.
- Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti, DAKhO, F. 52. Op. 2. Spr. 113. Perepyska pro vybory upovnovazhenykh vid yevreiskykh molytovnykh hromad m. Kharkova dlia vyboru rabyna. (20 sichnia 1912 – 13 hrudnia 1913).
- Dubnow, S.** (1920). *History of the Jews in Russia and Poland*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.
- Ivanov, A.** (2007). *Yevreiske studentstvo u Rosiiskii imperii pochatku XX st. Yakym vono bulo?* Moskva: Novyi khronohraf.
- Історія Полтави, сайт Бориса Тристанова. Електронний Ресурс. Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/lichnosti/gosudarstvennye-i-mestnye-deyateli-upravlentsy/uezdnye-predvoditeli-dvoryanstva?id=3937>
- Klier, J.** (1986). *Russia gathers her Jews: the origins of the "Jewish Question" in Russia, 1772–1825*. De Kalb.
- Kotliar, Ye.** (2011). *Yevreiskiy Kharkiv. Putivnyk z istorii, kultury ta mists pamiaty*. Kharkiv: Tsentr Skhodoznavstva Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu ta mystetstv.
- Kravchenko, V.** (2023). *Kharkov/Kharkiv: A Borderland Capital*. Berghahn Books.
- Masliichuk, V. i Paramonov, A.** (2004). *Istoriia Kharkivskoho miskoho samovriadiuvannia, 1654-1917 rr*. Kharkiv: Rehion-Inform.
- Mysh, M.** (1914). *Kerivnytstvo do rosiiskykh zakoniv pro yevreiv*. Sankt-Peterburh.
- Nathans, B.** (2002). *Beyond the Pale: The Jewish Encounter with Late Imperial Russia*. Oakland.
- Orshanskyi, I.** (1877). *Yevrei u Rosii*. Sankt-Peterburh: Typ. O. Baksta.
- Pivdennyi krai, 1899.
- Plokhii, S.** (2015). *Pokhodzhennia slovianskykh natsii. Domoderni identychnosti v Ukraini, Rosii ta Bilorusi*. Kyiv: Krytyka.
- Polishchuk, M.** (2002). *Yevrei Odesy ta Novorosii*. Yerusalyim: Hesharym.
- Salmon, Yos.** (1978). Ideology and Reality in the Bilu Aliyah. *Harvard Ukrainian Studies*. 2 (4): 430–466.
- Slizoberh, H.** (1933). *Spravy mynulykh dniv*. 2. T. Paryzh.
- Stanislawski, M.** (1983). *Tsar Nicholas I and the Jews: The Transformation of Jewish Society in Russia 1825-1855*. Jewish Publication Society.
- Statut dukhovnykh Sprav Inozemnykh Spovidan. (1857). *Zvedennia Zakoniv Rosiiskoi Imperii*. Sankt-Peterburh: Typohrafiia Druhoho viddilennia osobystoi yoho imperatorskoi velychnosti kantseliarii, 11(1).
- Kharchenko, A.** (2022). Yevreiska mihratsiia za Smuhu osilosti: vypadok Kharkova u piznii Rosiiskii imperii. *Ideology and Politics Journal*. 2(21). 34–52.

Kharchenko A. THE ELECTION OF RABBIS AS A MANIFESTATION OF THE ACTIVITY OF THE JEWISH COMMUNITY OF KHARKIV: THE CITY ON THE EVE OF THE GREAT WAR

Abstract

Introduction. During the late Russian Empire, at the turn of the XIXth-XXth centuries, political and national processes had a significant impact on public sphere, the incipience and functioning of public institutions as the roots of civil society. The activity of Jewish communities, limited or deprived of political representation, was most noticeable in this sphere. The Jewish presence had been growing in large cities in Ukrainian Lands since the mid-XIXth century. In cities spaces the struggle for autonomy and subjectivity took various forms, such as supporting charitable organizations of various profiles or actively participating in electoral processes. **The research aim** is to examine the social activity of the Jewish community of Kharkiv during a period that, on the one hand, summarized the culmination of its long-term growth and, on the other hand, preceded major upheavals—the era of wars and revolutions. **The new approach** is the analysis of social practices related to the religious sphere of life of the Jewish community of the city, and their presentation as one of the strategies of activity in conditions of political reaction and legal restrictions on the community beyond the Pale of Settlement. **Conclusions.** The election of rabbis in Kharkiv during the late empire was one of the possible manifestations of public activity of the city's Jewish community. During a period of permanent legal initiatives against Jewish autonomy, communities within the Pale of Settlement experienced problems with the functioning of public institutions, and this was even more clear for the Jews of Kharkiv, a city outside the Pale. The socio-political situation in the city/region and the course and results of the elections testify to the high level of civic activity not only among city people, but also among the Jewish population of the region.

Keywords: elections, Jews, synagogues, rabbis, Pale of Settlement, Kharkiv.

Charczenko A. WYBORY RABINÓW JAKO PRZEJAW DZIAŁALNOŚCI SPOŁECZNEJ WSPÓLNOTY ŻYDOWSKIEJ W CHARKOWIE

Streszczenie

Wstęp. W okresie późnego Imperium Rosyjskiego, na przełomie XIX i XX wieku, procesy polityczne i narodowościowe wywarły istotny wpływ na życie publiczne, kształtowanie się i funkcjonowanie instytucji społecznych – związków społeczeństwa obywatelskiego. To właśnie na tym obszarze aktywność społeczności żydowskich, ograniczonych lub pozbawionych reprezentacji politycznej, była najbardziej zauważalna. W dużych miastach na ziemiach ukraińskich, gdzie obecność Żydów wzrosła od połowy XIX wieku, walka o autonomię i podmiotowość przybierała różne formy – wspierania organizacji charytatywnych o różnym profilu czy aktywnego udziału w procesach wyborczych. **Celem artykułu** jest zbadanie działalności publicznej społeczności żydowskiej w Charkowie w okresie, który z jednej strony podsumowywał jej wieloletni rozwój, a z drugiej poprzedzał wielkie przewroty – erę wojen i rewolucji. **Nowością naukową** artykułu jest analiza praktyki społecznej związanej ze sferą religijną życia społeczności żydowskiej miasta i ukazanie jej jako jednej ze strategii działania w warunkach reakcji politycznej i ograniczeń prawnych społeczności spoza Strefy Osiedlenia. **Wnioski.** Wybory rabinów w charkowskiej społeczności żydowskiej w okresie późnego imperium były jednym z możliwych przejawów aktywności publicznej społeczności żydowskiej miasta. W okresie

permanentnych inicjatyw prawnych przeciwko żydowskiej autonomii, problemy z funkcjonowaniem instytucji publicznych odczuwały społeczności w Strefie Osiedlenia, zwłaszcza Żydzi z Charkowa – miasta poza Strefą. Sytuacja społeczno-polityczna w mieście/regionie oraz przebieg i wyniki wyborów wskazują na wysoką aktywność społeczną nie tylko mieszkańców miasta, ale także ludności żydowskiej regionu.

Słowa kluczowe: wybory, Żydzi, synagogi, rabini, Strefa Osiedlenia, Charków.

Статтю надіслано до редколегії 15.10.2025 р.
Статтю рекомендовано до друку 14.11.2025 р.